

PROF. DR. SABRİ ORMAN'IN İSLÂMÎ İKTİSADA ÖZGÜN KATKILARI

Yaşar AKGÜN¹

ORCID ID: 0000-0001-7579-9935

ÖZ

Sabri Orman kendisini genelde iktisâdî düşünce tarihçisi özelde ise İslâm iktisâdî düşünce tarihçisi olarak takdim etmiştir. İslâm iktisâdî düşünce tarihi alanında Şeybânî ve Gazâlî'nin yanı sıra Osmanlı alimi Kâtip Çelebi'nin iktisâdî düşüncelerini Türkiye'de ilk kez inceleyen bilim adamı olmuştur. Makalede ise Sabri Orman'ın İslâmî İktisadın metodolojisi ve faiz yasağı konusundaki özgün katkıları incelenmiştir. O, İslâmî İktisad, İslâmî normlar ile iktisâdî realiteler arasındaki bir ilişki olarak ele almıştır. İslâmî normlar ahlâkî prensiplerden değil fikhî hükümlerden oluşur. Dünyada üretilen iktisadi bilgiler ve kurumlar evrensel geçerli oldukları sürece benimsenebilir, bağlam bağımlı olduklarında ise reddedilir. Faiz konusunu, onu bağımsız bir değişken olarak alıp serbest ve yasak olduğu durumlardaki iktisadî, sosyal ve siyasî sonuçlarını karşılaştırarak incelemiştir. Sonuçta, faizli sistemin gelir dağılımında aşırı adaletsizliğe, sınıflaşmaya, kültürel farklılaşmaya, siyasi gerginliğe ve kutuplaşmaya yol açtığı; faizsiz sistemin ise ortaklıklara, gelirin daha adil paylaşımına, kitlelerin aktifleşmesine, toplumsal uyuma ve siyasî istikrara imkân verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâmî İktisat, İslâmî İktisat metodolojisi, İslâmî normlar, İslâmî faiz yasağı

PROF. DR. SABRI ORMAN'S UNIQUE CONTRIBUTIONS TO ISLAMIC ECONOMICS

ABSTRACT

Sabri Orman introduced himself as economic thought historian in general, Islamic economic thought historian in particular. He made research on economic thoughts of Shaibani and Ghazzali in addition to that of Ottoman scholar Katip Chalabi, first in Turkey of its kind. The present article is about Sabri Orman's unique contributions to the methodology and the prohibition of interest in Islamic Economics. He approached to Islamic Economics as a relationship between the Islamic norms and economic realities. Islamic norms consist of Islamic legal rules, not ethical principles. The economic knowledge and institutions produced in the world can be adopted if they are universal truths, rejected if they are value and world view ridden. Sabri Orman studied the relationship between the interest as an independent variable and economic performance, income distribution, social harmony as dependent variables, in the cases of interest's existence and non-existence. In conclusion, he established that an interest-based system led to extreme injustice in income distribution, class formation, cultural differences, political tension and polarisation while an interest free system resulted in widespread partnerships among individuals, equitable income distribution, social harmony and political stability.

Key Words: Islamic Economics, methodology of Islamic Economics, Islamic norms, prohibition of interest in Islam

---

¹ Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Ekonomik ve Finansal Sistemler Uygulama ve Araştırma Merkezi (EFSAM) Müdürü ve Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi, yakgun@29mayis.edu.tr

1. GİRİŞ

Merhum Prof. Dr. Sabri Orman (1948-11.06.2020) kendisini genelde iktisâdî düşünce tarihçisi özelde ise İslâm iktisâdî düşünce tarihçisi olarak takdim etmiştir². Hem İlahiyat Fakültesi hem de İktisat Fakültesi mezunu olmasının İslâm ile İktisadî bir arada çalışmasına verimli bir zemin oluşturduğu, alanında yaptığı orijinal katkılardan anlaşılmaktadır. Başta iktisat ve zihniyet deyince ülkemizde akla ilk gelen isim olan Prof. Dr. Sabri F. Ülgener'in danışmanlığında yazdığı doktora tezi *Gazâlî'nin İktisat Felsefesi*³ olmak üzere, Sabri Orman'ın eserlerinin çoğu İslâm iktisâdî düşüncesi ile ilgilidir. Tercüme ettiği iki eser⁴ de, birisi batıdaki diğeri de İslâm âlemindeki iktisâdî düşünce tarihi konusundadır.

Tüm İslâm âleminde ilk akla gelen âlimler arasında bulunan Şeybânî⁵ ve Gazzâlî'den başka Osmanlı âlimi Kâtip Çelebi'nin⁶ iktisatla ilgili düşünceleri ülkemizde bildiğimiz kadarıyla ilk kez Sabri Orman tarafından incelenmiştir. Sabri Orman sadece meşhur ulemânın bazılarının iktisatla ilgili düşüncelerini incelemekle kalmamış, İslâm iktisadi düşünce tarihi alanında çalışanlara bir rehber olmak üzere *İktisadi Düşünce Tarihinin İslâmî Kaynakları*⁷ başlıklı araştırmayı da bilim adamlarının istifadesine sunmuştur. Bu çalışma, araştırmacılar için eşsiz bir kaynaktır. Yunanca bir kelime olan ekonominin (oikonomia), İslâm dünyasında “muallim-i evvel” diye nitelendirilen Aristo'nun eserlerinden nakille Müslümanlar tarafından nasıl bir süreçte İlm-i Tedbir-i Menzil'e çevrildiğini ele alan *İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia ve İktisat*⁸ başlıklı çalışma da, sadece iktisadi düşünce tarihi açısından değil, medeniyetler arası ilişkiler ve etkileşimler açısından da önemli bir katkıdır.

Bu makalede Sabri Orman'ın İslâm iktisâdî düşüncesi tarihi alanındaki yukarıda anılan kıymetli çalışmaları değil, kendisinin “İslâmî İktisat” olarak adlandırılmasını önerdiği fakat ülkemizde adı daha çok İslâm İktisadî veya İslâm Ekonomisi olarak yerleşmiş çalışma alanındaki bence özgün, çığır açıcı katkıları ele alınacaktır. Bilimde usûlün, metodolojinin önemini takdir eden Sabri Orman, İslâmî iktisat çalışmalarında izlenmesi gereken metodolojiyi teori ve uygulama ışığında ortaya koymuş, bu alandaki bilimsel

---

² Sabri Orman, *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s.8.

³ Sabri Orman, *Gazâlî'nin İktisat Felsefesi*, İstanbul, İnsan Yayınları, 1984.

⁴ Karl R. Popper, *Tarihselciliğin Sefaleti*, Çev. Sabri Orman, İstanbul, İnsan Yayınları, 1985; Abdülaziz Durî, *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, Çev. Sabri Orman, İstanbul, Endülü's Yayınları, 1991.

⁵ Sabri Orman, “İslâm Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybânî, Serahsî ve Kitâbu'l-Kesb,” *İslâm Ekonomisi ve Finans Dergisi*, 2015/1, s.1-35.

⁶ Sabri Orman, “Kâtip Çelebi'de Sosyo-ekonomik Düşünce,” *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2014. 5. Bölüm, s.113-137.

⁷ Sabri Orman, “İktisadi Düşünce Tarihinin İslâmî Kaynakları,” *İktisat, Tarih ve Toplum*, 10. Bölüm, s.247-299.

⁸ Sabri Orman, “İlm-i Tedbir-i Menzil, Oikonomia ve İktisat,” *İktisat, Tarih ve Toplum*, 11. Bölüm, s.301-360.

temele dayanmayan çalışmaların tespit edilmesine imkân sağlamıştır. Makalenin ikinci bölümünde bu konu, yani Sabri Orman'ın İslâmî İktisat metodolojisine özgün katkıları ele alınacaktır. İslâm Ekonomisi sözü geçtiğinde ilk akla gelen husus İslâm'daki faiz yasağıdır. Sabri Orman'ın faiz yasağının hikmetini kavrama ile ilgili arayışlara getirdiği katkı, kanımca sadece Türkiye'de değil, bilebildiğim kadarıyla dünyada da en özgün olanıdır. Makalenin üçüncü bölümünde de Sabri Orman'ın faiz yasağı ile ilgili özgün görüşleri incelenecektir. Sonuç bölümünde kısa bir değerlendirme yapılacaktır.

2. PROF. DR. SABRİ ORMAN'IN İSLÂMÎ İKTİSADIN METODOLOJİSİNE ÖZGÜN KATKILARI

Sabri Orman'ın İslâmî İktisadın metodolojisine ilişkin ana çalışması *İslâmî İktisat: Metodoloji, Tarih, Teori ve Tatbikat*⁹ başlığını taşımaktadır. Ona göre İslâmî İktisat, iktisâdî meselelere İslâmî açıdan yaklaşmanın genel adı olarak tanımlanabilir. Böyle anlaşıldığı takdirde ise onu İslâmî normlar ile iktisâdî realiteler arasındaki bir ilişki olarak ele almak icap eder demektir¹⁰. İslâmî normlar tabii ki kelâm ve fıkıh ekollerine göre birtakım farklılıklar arz etmektedir. İktisâdî hayat söz konusu olduğunda, mensup olunan fikhî ekollerin hükümleri ön plana çıkmaktadır. Fânî dünya hayatını ebedî âhîret hayatı için bir imtihan alanı olarak gören İslâmın bu manevî ve ahlâkî boyutu, elbette Müslümanların her türlü amellerinde etkili olabilir. Dünyevi davranışları doğrudan etkileyen ve uyulmaması halinde siyasi otoritenin yaptırımına tâbi dinî hükümler hayatın doğası gereği oldukça sınırlıdır.

Sabri Orman'a göre, dini hükümler içinden doğrudan veya dolaylı olarak emir kipinde olan hükümler pozitif kısıt konumunda iken, yine doğrudan veya dolaylı olarak nehiy ya da yasaklama kipinde olan hükümler negatif kısıtlar konumundadırlar. Nötr işaretli alan (mubah alan) ise pozitif veya negatif herhangi bir kısıta tabi olmadığı anlamına gelmek üzere kısıtsızlık alanı olarak tanımlanabilir.¹¹

Gerek pozitif olsun gerek negatif acaba kısıtlamaların dindeki nispî yeri nedir? Genelde İslâmın özelde İslâmî İktisadın ana kaynağı olan Kur'ân emir ve yasaklarla dolu bir kitap mıdır? Her konuda bağlayıcı emirler ve yasaklar şeklindeki ahkâm âyetlerinin sayısı ne kadardır? Bilindiği üzere ülkemizde diyanet işleri ile ilgili devlet kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın onayıyla basılan Kur'ân nüshalarını esas aldığımızda Kur'ân'da 114 sure ve 6236 âyet vardır. Ülkemizde Cumhuriyet döneminde doğup yetişen en önde gelen Fıkıh âlimlerinden Prof. Dr. Hayreddin Karaman'a göre Kur'ân'da ibadetlerle ilgili

---

⁹ Sabri Orman, "İslâmî İktisat: Metodoloji, Tarih, Teori ve Tatbikat," *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2014. 1. Bölüm, s.27-86.

¹⁰ Age, s.29.

¹¹ Age, s.31

olanlar dışında doğrudan muamelâtla ilgili 225 âyet vardır¹². Bunların 70'i âile, şahıs ve miras münâsebetleri, 70'i borçlar ve eşya hukuku, 10'u muhâkeme usûlü, 30'u cezâ hukuku, 10'u esasa teşkilât sahası, 25'i devletler umumî ve hususî hukuku ve 10'u maliye ile ilgilidir. Bu sayıların mutlak anlaşılması gerektiği aşikârdır. Başka âlimler başka şekilde sayabilirler. Ama sonuç aşırı bir fark göstermeyecektir. Ekonomi ile doğrudan ilgili hükümlerin daha az olduğu da görülmektedir. Bu durumda, ahkâm âyetlerinin Kur'ân'daki nispeti sadece yüzde 3,6'dır. O halde Kur'ân'ın yüzde 94'ü, Râbbi ile insan arasında bir yaratan-yaratılan ilişkisini tesis etmeye yönelik olarak doğrudan insanın gönlüne ve aklına hitap etmektedir. Ahkâm âyetleri belki bu ilişkiyi güçlendiren sınırlar olarak görülebilir.

Sabri Orman'ın zikrettiği pozitif ve negatif kısıtların nicel boyutu hakkında bir fikir verdikten sonra, kısıtsızlık alanı (mubah alan) üzerinde durabiliriz. Bunu serbest alan olarak anlamamak için bir neden yoktur. "Eşyada asıl olan ibahadır" Fıkıh ilkesi, Sabri Orman'a göre, genel kabule de uygun olarak, eşyada esas olan helal olmalarıdır ya da eşya ilke olarak helaldir şeklinde tercüme edilebilir¹³.

İslâm inancına göre, Allah Teâlâ insanı yeryüzünde halifesi olarak yaratmıştır. Göklerde ve yerde ne varsa onun emrine vermiştir. Yani, gökleri ve yeri insan için yaratmıştır. İnsana tüm yaratılanlardan farklı olarak akıl ve irade vererek, bir sınav alanı olduğunu belirttiği dünya hayatında iyi ile kötü arasında tercih yapma imkânı vermiştir. Akıl ve iradesi ile tercih hakkını doğru kullanabilmesi için rehber kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Kitaplar ve peygamberler pozitif ve negatif kısıtları göstermiş, sınırsız serbest alanı insanın kullanımına bırakmıştır. İnsan için nelerin serbest ve helâl olduğunu sormak gereksizdir. Açıkça kısıtlanmayan her şey serbesttir ve helâldir. Helâlleri saymanın imkânı yoktur, fakat emirler ve yasaklar sayılıdır. Allah Teâlâ, bir tür veya kategori olarak, halife görevi ile yarattığı ve akıl, irade, ihtiyâr (seçme hakkı) ile donattığı insanı eli kolu bağlı dünya hayatını sürdürmekle karşı karşıya bırakmamıştır. İnsan için sayılı emir ve yasak, buna mukabil sayısız hareket tarzı ve alanı vardır. İnsanın, emrine amade kılınan gökler ve yer ve bunlarda mevcut olanları dünya hayatında nasıl kullanacağına ilişkin, akıl ve iradesine ilâve olarak, Kur'ân'da yol gösterici âyetler ile her biri bir zanâatin pîri kabul edilen peygamberlerden bilimsel ve teknik rehberlikler de vardır.

---

¹² Hayreddin Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku: C.1-Giriş ve Amme Hukuku*, 18.b., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2016, s.106.

¹³ Orman, *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, s.34, dip not 6.

Sabri Orman mubah alanı futbol oyunundan misalle şöyle açıklardı¹⁴: Futbol oyununda yasaklar (kısıtlar) sınırlıdır, elle oynanmaması, kenar çizgilerin dışına çıkılmaması, ofsaytta bulunulmaması gibi. Bu sınırlar dâhilinde futbolcuların becerisine bağlı olarak sayısız oyun kombinezonu geliştirilebilir. Yani, iktisadi hayatta negatif liste vardır, pozitif liste çıkarmak gereksiz ve imkânsızdır¹⁵.

İslâmi normlar konusu açıklığa kavuşturulduktan sonra, bu normlarla iktisadi olgulara yaklaşma seçeneklerine geçilmiştir. Sabri Orman bu konuyu geniş bir tarihi perspektifle ele almıştır. Müslümanlar karşılaştıkları iktisadi olgu, kurum veya bilgi karşısında nasıl bir tavır almışlardır? Sabri Orman bu tavırları üç başlıkta değerlendirmiştir¹⁶: (1) Bütünsel kabul veya tevarüs. İslâmi normlara aykırı hususlar içermeyen olgu, kurum veya bilgi olduğu gibi benimsenmiş ve uygulanmıştır. (2) Bütünsel red. İslâmi normlara aykırı olgu, kurum veya bilgi bütünüyle red edilmiştir. (3) Tashihli kabul veya kısmen kabul, kısmen red. Sabri Orman'a göre, tarihsel süreçte, daha çok birinci ve üçüncü seçenekler ağırlık kazanmıştır. Müslümanlar eski veya yabancı olgu, kurum veya bilgileri sadece kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda geliştirmiş, yeni bambaşka uygulamalara yükseltmiştir. Bu etkileşim süreci Müslümanların zayıf, çaresiz oldukları bir durumda değil, tam aksine kendilerine güvenlerinin zirvede olduğu, dünyanın refahta, özgürlükte, bilimde, siyasi istikrarında en ileri toplumu oldukları dönemlerde gerçekleşmiştir. Sabri Orman iktisâdî hayatın suyu veya kanı sayılabilecek para konusunda Müslümanların Doğu Roma altın Dinarı ile Sasanî gümüş Dirhemini birlikte kullanıp bir bimetalist para sistemini nasıl oluşturduklarını örnek olarak dile getirmiştir.

Sabri Orman, tarihi süreçte Müslümanların eski veya yabancı olgu, kurum veya bilgi karşısında sergiledikleri tutumların günümüzde de gösterilebileceğini, yani bütünsel red, bütünsel kabul, tashihli kabul veya kısmen kabul kısmen red yaklaşımının iktisat bilimi konusunda da izlenebileceğini vurgular. Bunu yapabilmek için; Çağdaş İslâm Dünyası'nın hâlihazırdaki kurumları ve bilgi müktesebâtının, Çağdaş Batı'nın kurum ve bilgi setleri veya müktesebâtının ve İslâm tarihinin mirası olan kurum ve bilgi setleri veya müktesebâtının titizlikle incelenmesi gerektiğini belirtir¹⁷. Sabri Orman, esas meydan okumanın ise yeni ve orijinal olgu, kurum ve bilgiler üretmekle mukabelede bulunabilmek

---

¹⁴ 1990'ların ilk yarısında Süleymaniye Vakfı'ndan Prof. Abdülaziz Bayındır ile Al-Baraka Türk'ten Osman Akyüz'ün tertiplediği, Prof. Sabri Orman'dan başka, isim sırasıyla Prof. Abdülaziz Bayındır, Prof. Ahmet Tabakoğlu, Prof. Nazım Ekren, Prof. Yusuf Tuna gibi akademisyenlerin, bazı bürokrat ve işadamlarının katıldıkları, bizim de izleyiciler arasında bulunduğumuz, "İslâm ve Ekonomi" genel başlıklı toplantılarda dile getirilmiştir. Ayrıca, Orman, *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, s. 66.

¹⁵ 1980 öncesi Türkiye'de dış ticaret ve kambiyo kısıtlaması vardı. İthal edilebilecek mallar her biri yüzlerce sayfalık Liberasyon I, Liberasyon II ve Tahsisli İthal Malları Listesinde birer birer gösterilirdi. 1980 sonrası Turgut Özal bu sistemi değiştirdi ve negatif liste uygulamasına geçti. İthal edilemeyecek mallar bu listede gösterildi, ithal edilebilecek malların birer birer listelenmesinden vazgeçildi.

¹⁶ Orman, *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, s. 33-34.

¹⁷ Age, s. 54.

olduğunu ifade eder. Kurum terimi, kendi dar anlamının yanısıra ilişki ağları, işlem türleri ve enstrüman setlerini de içerecek şekilde kullanılmıştır.

İslâmi İktisat konusunda henüz terminoloji birliğinin sağlanamadığını belirten Sabri Orman, bu kavramın İktisat Biliminin tüm alt alanlarını kapsar şekilde kullanılabilirdiği gibi gerçek hayatta bunlara tekabül eden realite dünyalarını da içine aldığı ifade eder. Kapsam daraltılıp bir akademik disiplin olarak (İngilizce'deki Economics'in karşılığı olarak) İslâmi İktisat ele alındığında, bunun Batı'da geliştirilen Ekonomi Bilimi ile ilişkisinde Sabri Orman şu yaklaşım tarzını önermektedir: Öncelikle hâkim Ekonomi Bilimindeki evrensel geçerli olan ve bağlam bağımlı olan bilgiler arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Evrensel geçerli olan bilginin kabulünde bir sorun görünmemektedir. Fakat belirli bir ekonomik sistem veya yapıya, onun daha alt seviyedeki bileşenlerine ve belli yapıdaki iktisadi aktörlerin davranışlarına dayalı bağlam bağımlı bilgilerin kabul edilmesi ise söz konusu olmamalıdır. Hattâ bu bağlam bağımlı bilgiler dayandığı kaynağa göre Kapitalist İktisat, Sosyalist İktisat, İslâmi İktisat gibi isimlerle adlandırılmalıdır. Sadece evrensel geçerliliği olan bilgilere dayalı akademik disiplin İktisat adını taşımalıdır. Evrensel geçerliliği olan iktisadi bilgiye örnek olarak azalan marjinal fayda kanunu, bağlam bağımlı bilgiye örnek olarak ise *homoeconomicus* varsayımı gösterilebilir. Akademik dünyada hâkim olan İktisat Biliminin modern iktisadi gelişimin öncüsü olan Kapitalist İktisat ile örtüştüğü aşikârdır. Bundan dolaydır ki konvansiyonel iktisada herhangi bir nitelemeye gitmeden sadece "İktisat" demek yerine, "Kapitalist İktisat" veya "Kapitalist Piyasa İktisadı" demek daha doğru, adil ve gerçekçi olur¹⁸.

İslâmi normlar prensipler şeklinde tezahür ettiği için, Sabri Orman'a göre bu normlara dayalı birden çok İslâmi Ekonomik Sistem, aynı şekilde birden çok İslâmi İktisat mümkün olabilir.

İslâmi İktisadın inşasında esas alınacak pozitif veya negatif kısıtlar ile adeta sonsuz genişlikteki kısıtsız alan karşısında ahlâkın yeri nedir? Ahlâk İslâmi İktisadın neresindedir? Sabri Orman'ın en öğretici katkılarından birisi de bu husustadır. Bu alandaki literatür incelendiğinde İslâmi İktisat ismi yerine dahi Ahlâki İktisat, Moral Ekonomi gibi isimler kullanıldığı, önerildiği görülmektedir. Sabri Orman, mesela Pakistan ve Hint altkıtası iktisatçıların, hipotezlerini tespit ederken genellikle İslâm ahlâkının ilkelerinden hareket ettiklerini, ilk bakışta insana çok sempatik ve ikna edici gelen bu yaklaşımın İslâmi normlar hiyerarşisi muvacehesinde pek uygun olduğunun söylenemeyeceğini belirtir¹⁹. Ona göre, İslâmî normlar hiyerarşisinde *ihsan* Ahlâka, *adalet* Fıkha; *azimet* Ahlâka *ruhsat* Fıkha; *takvâ* Ahlâka *fetvâ* Fıkha tekabül eder. Elbette erdemlilik değerleri açısından *ihsan*, *azimet* ve *takva* İslâmın normlar hiyerarşisinde

---

¹⁸ Age, s 63.

¹⁹ Age, s. 103.

adalet, ruhsat ve fetvadan daha yüksek bir mertebeyi temsil eder. Fakat bu erdemliliği yüksek değerler ancak *adalet, ruhsat ve fetva* ile sağlanan zeminde gelişme imkânı bulabilir. Bağlayıcılık kriterinden hareket edildiğinde de Fıkıh ya da İslâm Hukuku İslâm ahlâkından önce gelir²⁰.

Ahlâkın ve onun zirvesi olan takvanın iktisadi hayattaki yeri konusunda Sabri Orman, iktisat felsefesini doktora tezi olarak incelediği Gazzâlî'den şu ilginç alıntıyı yapar: “Hikmet, dünyanın mamurluğu için gaffetin yaygın olmasını gerektirir. Eğer, insanların tümü, kırk gün süreyle sadece helalinden yemeye uğraşsalar, onların dünyaya karşı bu zühdlerinden dolayı dünya harap olur, çarşılar ve geçim yolları boş kalırdı.”²¹ Bu ifade iktisadi hayatta hukuk kurallarının ötesini zorlamamak gerektiği şeklinde anlaşılabilir.

İslâmi İktisadın varlığı tartışılırken, tüm dünyada üniversitelerin ekonomi bölümlerinde okutulan hâkim ekonomi biliminin herkes tarafından tartışmasız kabul edilen bir disiplin olmadığını hatırlatmak gerekir. Bilhassa bu alanda eğitim görmemiş olanlar ekonomi bilimini neredeyse doğal bilimler seviyesinde düşünmektedirler. Bunun doğru olmadığı ekonomi bilimine aşına olanlar tarafından çok iyi bilinmektedir. Ana akım ekonomi biliminde mikro ekonomi alanında ulaşılan sonuçlarda makro ekonomiye nazaran daha fazla konsensüs olduğunu da belirtmek gerekir. Sabri Orman'ın evrensel geçerliliği olan bilgi diye nitelendirdiği tespitlere daha çok mikro ekonomide rastlandığını, mahiyeti gereği para ve faiz konularına daha fazla yer veren makro ekonomi bulgularında ise görüş ayrılıklarının daha fazla olduğunu biliyoruz. Ekonomi biliminde çok sayıda ekoller olduğu gibi, akademi dünyasında ipi göğüsleyip ana akım haline gelen ekolün varsayımlarının gerçekle bağdaşmadığı da kabul edilmektedir²². İktisat Metodolojisi konusunda çalışanlardan bazıları (Hutchison/Blaug ikilisi), Milton Friedman'ın yaygınlaştırdığı “gerçekdışı varsayım fakat isabetli öngörü” yaklaşımını şiddetle eleştirmekte, bazıları ise bunun faydalı olabileceğini düşünebilmektedir²³. Modern ekonomi biliminin babası sayılan Samuelson'un “modelin zarafetinin, modelin varsayımlarının gerçeğe uygunluğu ya da iktisat politikasına yararlılığından daha önemli olduğunu” ifade ettiği belirtilmektedir²⁴. Samuelson'ın modelin zarafeti dediği şey, belli varsayımlar altında iktisadi değişkenler arasındaki ilişkilerin matematiksel, geometrik, istatistiksel ve ekonometrik olarak gösterilebilir olmasıdır.

---

²⁰ Age, s. 104.

²¹ Sabri Orman, *Gazzâlî'nin İktisat Felsefesi*, s. 80. (İhya Ulûm ed-Din, Beyrut, Dar el-Marifat, t.y., C.IV, s.337'den)

²² Bu konuda güncel iki çalışmaya işaret etmekle yetineceğiz: 1) Özgün Burak Kaymakçı, *Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisi*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2013, 2) Eren Kırmızıaltın, *İktisat ve Rasyonalite: K. Marx, W.S. Jevons ve T.B. Veblen'de Rasyonalite, İnsan, Teori*, Ankara, Heretik Yayınları, 2017.

²³ Kaymakçı, *Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisi*, s. 177.

²⁴ Age, s. 190, dipnot 73.

Hâkim kapitalist ekonomik sistemin son iki asırda tüm dünyada ekonomik büyüme, gelişme, buluş ve yenilikte öncü ve başarılı olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Bu sistemin negatif dışsallıkları da başta adaletsiz gelir dağılımı olmak üzere kabul ve itiraf edilmektedir. Tam rekabet piyasasının etkin kaynak tahsisini (efficiency) gerçekleştirmede teoride başarılı olduğu kabul edilmekle birlikte, gelirin âdilâne bölüşülmesi konusunda hakkaniyeti (equity) sağlayamadığı kapitalist ekonomik sistemi savunanlar tarafından dahi inkar edilmemektedir²⁵. Modern ekonomi bilimini biçimlendiren ve yeni teorik katkılarla onu ana akım halinde tutan kurumlarda görev yapan akademisyenlerden ABD Başkanına bağlı prestijli Ekonomik Danışmanlar Kurulu eski başkanlarından Arthur M. Okun'a (Okun Kanunu ile bilinir) göre; "kurumlarımız büyük kazananları, evcil hayvanlarını, kaybedenlerin çocuklarını besleyebildiklerinden daha iyi beslemelerine izin vermekle ödüllendirmektedir"²⁶. Yani, kapitalist sistemde kapitalistlerin evcil hayvanları fakirlerin çocuklarından daha iyi beslenmektedir.

Bununla birlikte, tüm kusurlarına rağmen ana akım ekonomi biliminin öğrenilmesi zorunludur. Ekonomi bilimi bir açıdan fiyat mekanizmasını, fiyat oluşumunu inceleyen bir bilimdir. Enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, borsa endeksi gibi fiyatların oluşumunu açıklayabilen, bilhassa gelecekteki seyrini isabetle tahmin edebilen kişinin iyi bir ekonomist olduğunu söyleyebiliriz. Özel sektörün büyük kuruluşları bu amaçla ekonomist istihdam etmektedir. İslâmi İktisat henüz bu ihtiyaca cevap verebilecek durumda değildir. Bu konuda evrensel doğrular elbette benimsenebilir.

Kapitalist ekonomik sistemde faiz müessesesi, onun *homoeconomicus* varsayımı ile tutarlıdır. İnsanın ekonomik faaliyette çıkarı ve hazzından başka hiçbir şey düşünmeyen, kendisini hiçbir şeyle sınırlandırmayan bir varlık olarak kabul edilmesi halinde, faiz de anlaşılabilir bir uygulamadır. İslâmın ekonomik faaliyette koyduğu en bilinen yasak ise faizdir. Şimdi, Prof. Sabri Orman'ın bu konudaki özgün katkılarını sunabiliriz.

3. PROF. DR. SABRİ ORMAN'IN İSLÂMİN FAİZ YASAĞI KONUSUNDAKİ ÖZGÜN KATKILARI

Sabri Orman faizle ilgili temel görüşlerini *Kur'an ve İktisat: Kredi ve Faiz Meselesine Makro-sistemik Bir Yaklaşım*²⁷ başlıklı çalışmasında ortaya koymuştur. Bu çalışma Sabri Orman'ın faiz konusuna özgün katkısı olduğu için, Kur'an âyetleri dışında kaynak ve dipnot içermemektedir. Tabii ki bu çalışma dışında çeşitli münasebetlerle, mesela başka çalışmalar konusunda değerlendirmelerde bulunurken de faizle ilgili görüşlerini dile

---

²⁵ Richard W. Tresch, *Public Sector Economics*, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan, 2008, s.8-9.

²⁶ Arthur M. Okun, *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*, Washington, D.C., The Brookings Institution, 1975, s. 1. (Adı geçen kitabı 1980'lerin başında ABD'de edinmeme rağmen, alıntıya ilk kez M. Umer Chapra'nın bir eserinde rastladım.)

²⁷ Sabri Orman, "Kur'an ve İktisat: Kredi ve Faiz Meselesine Makro-sistemik Bir Yaklaşım", *İktisat, Tarih ve Toplum*, s. 161-176.

getirmiştir. Uzun yıllar süren araştırma ve tefekkür neticesinde ulaşılan teşhis ve tedavi hakîmâne bir üslup ve heyecanla ortaya konulmuştur.

İslâm'da faiz konusu ele alınırken; genellikle Kur'ân'daki konu ile ilgili âyetler, hadis rivâyetleri, fıkıh ekollerinin bilhassa ikinci ana kaynaktan hareketle uzayıp giden farklı görüşleri, faizin zararlarıyla ilgili her türlü argüman üzerinde durulur. Sabri Orman bunların bilindiğinden hareketle ve faizin İslâm'da yasaklandığını kabulde bunun implikasyonları üzerinde görüşlerini serdetmiştir. Faizle ilgili analizini yaparken faiz yasağını açıkça beyan eden sadece bir âyete (Bakara, 2/275) atıfta bulunup iki âyetin (Hucurât, 49/10 ve Bakara, 2/143) de yardımına müracaatla yetinmiştir. Konunun ve ilgili terminolojinin zaten bilindiğini farz ettiğini belirtmiştir.

Yaptığı araştırmayı, iktisadi analiz çerçevesinde faizi bağımsız değişken olarak alıp ondaki değişimlere bağlı olarak diğer bazı faktörlerin değişip değişmediğini ve eğer değişiyorlarsa hangi yönde ve nasıl değiştiklerini görmeye çalışmak olarak beyan etmiştir²⁸. Konuyla ilgili çok sayıda değişkenin araştırma tekniğinin bir gereği olarak mecburen analiz dışında tutulduğunu, bu durumun incelenmeyen değişkenlerin etkisi olmadığı anlamına tabii ki gelmeyeceğini hatırlatmıştır. Faiz konusunun sadece bir hukuki sözleşme olarak mikro düzeyde ele alınmasının meselenin anlaşılmasında yeterli olamayacağını, bunda makro-sistemik bir yaklaşımın da gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Sabri Orman'ın analizi faizli sistem ve olumsuz sonuçları, buna mukabil faizin yasak olduğu bir sistem ve bunun olumlu sonuçlarının ortaya konulması olarak özetlenebilir. Buna göre, faiz kurumu kredi kurumunu yaratmıştır. Faiz olmasaydı mali aracılık ve bankacılık olmazdı. Faiz sermayeyi gayri şahsileştirmektedir. Faiz karşılığında tasarruflarını bankaya yatıran kişi, mevduat sahibi, vade süresince sermayesi üzerindeki her türlü hak ve kontrolünü kaybetmektedir. Onun ne maksatla kullanılacağı, hayra mı yoksa şerre mi hizmet edeceği kendisini ilgilendirmemektedir. Aracı mali kurumdan veya bankalardan faiz karşılığı kredi kullanan müteşebbis, başkalarının sermayelerini kullanarak neredeyse sınırsız büyüme potansiyeline sahip olabilmektedir.

Peki bunun ne zararı var? Kredi mekanizması sayesinde az sayıda girişimci büyük işletmelerin hâkimi ve işvereni haline gelmekte, nüfusun büyük çoğunluğu ise, yüzde seksen kadarı, hayatta kalabilmek için başkalarına bağımlı çalışan işçi konumuna itilmektedir. İşverenin çoğunlukla tek kaygısı pazarın tümüne hâkim olamama, işçinin tek kaygısı ise işini kaybetmeme ve mümkünse ücretini artırmadır. Ortaya çıkan sonuç, çıkarları ve kaygıları farklı mutlu azınlık ile mutsuz çoğunluktur. Konuuları böyle olan zümrelerin Hucurât sûresinin 10. âyetinde belirtilen "Müminler ancak kardeşirler..." hükmünü hayatlarında yansıtmaları mümkün müdür? Bunun mümkün olmadığı herhalde kabul edilecektir. Tabii ki istisnalar her zaman vardır. Faizin sonucu olan kredi sisteminin

---

²⁸ Age, s.163.

ortaya çıkardığı bu ekonomik, sosyal ve kültürel tablo elbette siyasette de kendini göstermektedir. Sonuç çatışmalar, kavgalar, savaşlar ve sürekli huzursuzluk hâlidir.

Peki faiz yasağı bu duruma nasıl değiştirebilir? Faiz olmazsa kredi, yani borç olarak iş yapma imkânı da yok demektir. Girişimci borç bulamayınca ortak kabul etmeye mecbur kalacaktır. Ekonomik hayata farklı ortaklık modelleri hâkim olacaktır. Tasarruf sahibi sermayesinden kopmayıp onun kullanımına hâkim bulunacaktır. Kaygıları da değişecektir. Artık, bireyler mütevazı oranda da olsa ortağı bulunduğu işletmeye gözü gibi bakacak onun başarılı olması için daha çok gayret gösterecektir. Bu model sayesinde insanları girişimcilik potansiyeli de harekete geçme imkânı bulabilecektir. İnsanların ortakları oldukları işlere dört elle sarılması verimliliği ve ekonomik performansı en üst düzeye çıkaracaktır. Sermayesi nispeten büyük olanlar küçük ortaklarına burun kıvrımayacak yaşam tarzları arasındaki uçurum azalacaktır. İşte, İslâmın öngördüğü “müminler ancak kardeştir” ilkesi böylece hayata geçirilebilecektir. Ortaklığı kardeşlik kavramının ekonomiye tercüme edilmiş şekli olarak görmek yanlış olmaz. Sadece ekonomik yapı değil sosyal, kültürel ve siyasi yapı da bambaşka bir görünüm kazanacaktır.

Gelir dağılımı faizli, kredili kapitalist sistemde piramit şeklinde, yani tepede çok az sayıda süper zengin ile tabanda çok fazla sayıda dar gelirlili, oluşurken; İslâm iktisadi sisteminde iki ucu hayli basık ortası hayli kabarık bir elips görünümünde olacaktır. Her konuda olduğu gibi ekonomide de, Kur’ân’da (Bakara, 2/143) ifade edilen, “insanlığa şahitler olacak vasat ümmet” bu şekilde ortaya çıkacaktır. Kapitalist sistemde dile getirilen fakat hayata geçemeyen orta sınıfın büyütülmesi, farklı anlamda da olsa İslâmi bir sistemde rahatlıkla oluşabilecektir. Muhtelif ortaklıklar çerçevesinde tümüyle ekonomiye katılan bir toplum ve onun bireyleri sadece ekonomiyi etkileyen gelişmeleri izleyerek bile yaşadığı dönemdeki insanlığa şahitlik yapabilecek ehliyete kavuşabilirler.

Kur’ân’da (Haşr, 59/7) malların, yalnız zenginler arasında dolaşan bir devlet olmaması istenmektedir. Sabri Orman muhtelif vesilelerle, faiz sisteminin tam da bu duruma yol açtığını, ortaklıklara dayalı sistemin bunu önleyeceğini ifade etmiştir. En azından son iki asır dünyada hâkim olan kapitalist sistemin servet ve gelir dağılımında yol açtığı inanılmaz uçurumların faiz, kredi, borsa manipülasyonlarının sonucu olduğunu inkâr etmek herhalde mümkün değildir. Günümüzde az sayıda ailenin dünya servetinin yarısına sahip olduğuna şaşmamak gerekiyor.²⁹

---

²⁹ Bu konuda raporlarıyla sık sık medyada yer alan Oxfam hayır kurumunun 20 Ocak 2020 tarihli raporuna göre, dünyanın 2.153 milyarderli, dünya nüfusunun yüzde 60’ını oluşturan 4,6 milyar insandan daha fazla servete sahip bulunuyor. <https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people> (Erişim: 12.07.2020).

Kapitalist ekonominin bunalıma girdiği dönemlerde önerilen ilginç alternatif çözüm yolları arasında ortaklık temelli olanlar da vardır. 1970'lerde ABD Dolarının altına konvertibilitesine son verilmesi, petrol ambargosu gibi faktörlerin sonucunda kapitalist ülkelerde stagflasyon (durgunlukla birlikte enflasyon) ortaya çıkmış, İngiltere bile 1976'da IMF'e başvurmak zorunda kalmıştı. Ekonomistler stagflasyonun nasıl aşılabileceği konusunda çalışmışlar, çeşitli önerilerde bulunmuşlardı. Bunlardan 1984 yılında yayınlanan ve *The New York Times Book Review* tarafından "Keynes'ten beri ekonomi bilimine yapılan en büyük katkı" olarak nitelendirilen *The Share Economy* (Katılım Ekonomisi) isimli kitabında Martin L. Weitzman, 1970'lerde yaşanan stagflasyonun çözümü için, işçilere sabit ücret değil kârın önceden belirlenecek bir yüzdesinin ödenmesini önermişti³⁰.

İktisadi organizasyonlar teknolojik imkânların gelişmesiyle değişime uğradığından, Sabri Orman'ın büyük bir inanç ve ümitle önerdiği ortaklık temelli iktisadi hayatın, İslâm toplumlarının tarihte uyguladığı daha çok ticaret ve tarım odaklı ortaklık örneklerinden günümüz sanayi toplumuna adapte edilmesi büyük bir meydan okumadır. Sanayi devrimini Müslüman toplumlar gerçekleştireydi, nasıl bir iktisadi organizasyon ortaya çıkardı? Mesela İngiltere'de yatırılan sermaye ile sınırlı sorumlu şirket modelinin kabulü, yüz elli yıl aradan sonra, demiryolu inşa ve işletmesinin büyük sermaye gerektirmesi nedeniyle 1820'lerde mümkün olabilmıştır. İslâm'da sınırlı sorumluluk büyük bir ihtiyatla yakın geçmişte kabul edilmiştir. Günümüzde sanayi toplumundan bilgi toplumuna, hatta ne getireceği belli olmayan yapay zekâ, robotlar, veri tabanları çağına girilmektedir. Yeni iktisadi hayatta ortaklık nasıl bir rol üstlenecektir?

Ayrıca, Müslüman toplumların diğer toplumlardan nispi olarak daha müreffeh ve ileri düzeyde buldukları dönemlerde olağanüstü gelir ve servet farklılıklarına rastlamak mümkündür. Diğer taraftan, en azından teorik olarak, bir Müslümanın kazancı için bir sınır da bulunmamaktadır.

4. SONUÇ

Sabri Orman İslâmi İktisada, esas çalışma alanı olan iktisadi düşünce tarihinin çok ötesinde katkılarda bulunmuştur. Bu katkılar çok özgün ve çığır açııcıdır. O, Türkiye dışında üretilen bilgilerden müllhem farklı yaklaşımlardaki hataların düzeltilmesine imkân verecek şekilde özgün bir metodoloji ortaya koymuştur. Bu metodoloji köksüz bir girişim olmayıp İslâm medeniyetinin diğer medeniyetlere karşı sergilediği tarihi tavra uygunluk göstermektedir. Sabri Orman İslâmi İktisadi, iktisâdî meselelere İslâmi açıdan

---

³⁰ Weitzman, Martin L., *The Share Economy: Conquering Stagflation*, Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1984. (Yazarın kitabındaki görüşlerle ilgili 1985 yılında MIT'deki konferansını izleme fırsatı bulmuştum.)

yaklaşmanın genel adı olarak tanımlamaktadır. Bu tanımın doğal sonucu, İslâmi İktisadi İslâmî normlar ile iktisâdî realiteler arasındaki bir ilişki olarak ele almaktır. İslâmî normlar, kurallar, ilkeler olarak esas alınacak olan, tabii ki fihki hükümlerdir. Bir Müslüman için ahlâk, ihlas, takva ne kadar değerli olursa olsun, toplumsal hayat bağlayıcı nitelikte olan hukuk kurallarıyla düzenlenmektedir. Bireyin erdemleri toplumsal huzur ve istikrar ortamında gelişme imkânı bulur. Sabri Orman'ın bu yaklaşımı Türkiye dışında üretilen bilgilerden mülhem "Ahlâki İktisat", "Moral Ekonomi" gibi bilimsel çabadan ziyade bireysel temenni ifade eden çalışmaların İslâmî İktisatla bir ilgilerinin olmadığını göstermektedir.

İktisadi hayatla ilgili fihki hükümler incelendiğinde, bunların sınırlı sayıda pozitif kısıtlar (mesela zekât ödeme mecburiyeti) ve negatif kısıtlar (mesela faiz yasağı) ile sınırsız serbest (mubah) alandan oluştuğu görülmektedir. Bu kısıtlar çerçevesinde sınırsız hareket alanı mevcuttur. Sabri Orman'a göre, iktisadi realitelerle ilgili tüm dünyada üretilen bilgiler ve oluşan kurumlar İslâmî bu normlar ışığında değerlendirilmeli, bu normlarla uyumlu olanlar kabul edilip aykırı olanlar reddedilmelidir. Bazılarının düzeltilerek kabulü de mümkündür. İktisat alanında üretilen bilgi ve oluşan kurumlara bakıldığında, bunların bir kısmının evrensel geçerli olgu ve bilgilere dayandığı, bir kısmının ise bağlam bağımlı olduğu, yani belirli dünya görüşlerine ve insan anlayışlarına dayandığı görülmektedir. Evrensel geçerli olgu ve bilgilerin kabul edilmesinde sorun yoktur. Fakat belirli dünya görüşlerine ve insan anlayışlarına dayanan bağlam bağımlı bilgi ve kurumlar tabii ki kabul edilmek zorunda değildir. Sabri Orman, evrensel geçerli olguya "azalan marjinal fayda kanunu"nu, bağlam bağımlı bilgiye ise *homoeconomicus* insan varsayımını örnek olarak vermektedir. Kendini hiçbir şeyle sınırlamayan, çıkarını ve hazzını azamiye çıkarmaya çalışan insan varsayımı Müslümanlar tarafından kabul edilemez. Bu yaklaşıma göre hâkim iktisat öğretisinin sadece evrensel geçerli olgulara dayalı kısmını esas İktisat, bağlam bağımlı kısmını ise Kapitalist İktisat olarak adlandırmak daha doğru olur. Buna paralel olarak, İslâmın dünya görüşü ve insan anlayışına uygun iktisada da İslâmî İktisat demek tabiidir.

Sabri Orman'ın faiz konusundaki çözümlenmeleri, en azından mantık örgüsü bakımından, bu alanda tüm İslâm dünyasında bilinen yaklaşımlardan farklı ve özgündür. O, faizle ilgili İslâmî normları veri ve biliniyor kabul ederek, bağımsız değişken olarak faizin bağımlı değişken olan iktisadi faaliyete ve oradan da sosyal, kültürel, siyasi hayata mevcut ve muhtemel etkilerini incelemiştir. Faize ve buna bağlı olarak kredi sistemine dayalı ekonomi düzeninin ekonomideki mevcut sonuçları ile faizsiz bir sistemin ekonomik hayatta ve buna bağlı olarak sosyal, kültürel ve siyasi hayatta mümkün kılabileceği muhtemel sonuçları karşılaştırmıştır. Faizli sistem az sayıda girişimcinin kredi kullanarak büyük gelir ve servete ulaşmasını, çoğunluğun ise ücrete bağımlı kitlelere dönüşmesine yol açmaktadır. Bu statü işverenle işçinin yabancılılaşmasına, sosyal sınıflara, kültürel farklılaşmaya, sınıflar arasında husumete ve siyasi gerginliğe sebep olmaktadır. İşçi işini kaybetmemek ve ücretini artırmak, işveren ise üretimde işgücü maliyetini asgariye

indirmek derindedir. İki tarafın yaşam tarzları, kültürel yönelimleri arasında çoğunlukla uçurumlar bulunmaktadır.

Faizsiz sistem kredi mekanizmasının sonu demektir. Kredi bulma imkânı kalmayınca girişimciler ortak bulmak zorunda kalacaklardır. Toplumun büyük çoğunluğu az veya çok payla girişimlere ortak hale gelecektir. Bu köklü değişikliğin insan davranışlarına yansımaları da köklü olacaktır. Küçük büyük tüm ortaklar işletmelere gözü gibi bakacak, katkısını azamiye çıkaracak; insanlar mutsuz, dar gelirli, bağımlı, pasif birer varlık olmaktan çıkıp iktisadi, sosyal ve kültürel hayatın aktif birer üyesi haline gelecektir. Her şeyden önce sınıflaşma, yabancılaşma ve kesimler arasında husumet sona erecektir. İslâmın “müminler ancak kardeştir” düsturu lafla değil ancak böyle bir iktisadi yapı ile mümkün olacaktır. Böyle bir yapıda aktifleşip iktisadi hayatı ve onu etkileyen siyasi ve uluslararası gelişmeleri yakından izleyecek olan bireyler İslâmın öngördüğü “yaşadığı dönemin şahitleri” statüsüne erişebilecektir. Ancak böyle bir sistemde “servet sadece zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın” hitabı uygulama sahası bulabilecektir.

Sabri Orman İslâmî İktisat sahasında ölümsüz eserler bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Duri, A., (1991). *İslâm İktisat Tarihine Giriş*, Çev. Sabri Orman, İstanbul, Endülüs Yayınları.
- Karaman, H. (2016). *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku: C.1-Giriş ve Amme Hukuku*, 18.b., İstanbul, Ensar Neşriyat.
- Kaymakçı, Ö. B. (2013). *Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Kırmızıaltın, E. (2017). *İktisat ve Rasyonalite: K. Marx, W.S. Jevons ve T.B. Veblen'de Rasyonalite, İnsan, Teori*, Ankara, Heretik Yayınları,.
- Okun, A. M., (1975). *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*, Washington, D.C., The Brookings Institution.
- Orman, S. (2015). “İslâm Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybânî, Serahsî ve Kitâbu'l-Kesb,” *İslâm Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, s.1-35.
- Orman, S. (2014). *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Orman, S. (2001). *İktisat, Tarih ve Toplum*, İstanbul, Küre Yayınları.
- Orman, S. (1984). *Gazâlî'nin İktisat Felsefesi*, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Oxfam, (2020). <https://www.oxfam.org/en/press-releases/worlds-billionaires-have-more-wealth-46-billion-people> (Erişim: 12.07.2020).
- Popper, K. R. (1985). *Tarihselciliğin Sefaleti*, Çev. Sabri Orman, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Tresch, R W. (2008). *Public Sector Economics*, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan.
- Weitzman, M. L. (1984). *The Share Economy: Conquering Stagflation*, Cambridge, MA.: Harvard University Press.